

TÖRÖTT ÉS RONGÁLT ÍJAK A NÉPVÁNDORLÁS KORI ÉS A 10–11. SZÁZADI KÁRPÁT-MEDENCEI LELETANYAGBAN

M. LEZSÁK GABRIELLA*

Absztrakt: A népvándorlás kori és a 10–11. századi Kárpát-medencei temetkezésekben gyakori az íjlelet. Am ezt a fegyvertípust, eltérően a többi fegyvertől, nemcsak ép állapotban, hanem törötten és rongáltan is sírba tették. A dolgozat ezekről a sérült állapotban sírba tett íjakról kíván áttekintést nyújtani egy konkrét leletanyag, a kunszállás-fülöpkabai avar kori temető 32. számú férfi sírja kapcsán. Célja, hogy a jelenségre felhívja a figyelmet, és annak egy lehetséges magyarázatát is adja a néprajzi párhuzamok, az írott források és az íjbrázolásos tárgyi kultúra (pl. érmek, edények, sámándobok) alapján.

Kulcsszavak: reflexíj, szándékosan rongált/törött íj, az íj szimbolikus jelentéstartalma

BEVEZETÉS

A modern kori kutatások révén a reflexíjról egyre több ismerettel rendelkezünk. Ez a fegyver a népvándorlás korában csúcspontjára számított, birodalmak dőltek meg általa, használóit pedig egyenesen az „íjészítő népek” terminussal illeték. A kortárs történetírók feljegyzéseikben a lovas nomád népek sikereinek eszközeként említik a reflexíjat, amely nemcsak félelmetes fegyverként funkcionált, hanem hatékonyságának és szinte „földöntúli erejének” köszönhetően szimbólum is lett. Ezek után természetes, hogy a népvándorlás kori és a 10–11. századi Kárpát-medencei temet-

kezésekben gyakori az íjlelet. Am ezt a fegyvertípust, eltérően a többi fegyvertől, nemcsak ép állapotban, hanem törötten és rongáltan is sírba tették. A dolgozat ezekről a sérült állapotban sírba tett íjakról kíván áttekintést nyújtani, egy konkrét leletanyag, a kunszállás-fülöpkabai avar kori temető 32. férfi sírja kapcsán. Célja, hogy a jelenségre felhívja a figyelmet, és annak egy lehetséges magyarázatát is adja a néprajzi párhuzamok alapján, abban a reményben, hogy általa a lovas nomád népek szimbólumrendszeréhez és hitvilágához is közelebb kerülhetünk.

A KUNSZÁLLÁS-FÜLÖPKABAI AVAR KORI TEMETŐ ÖSSZETÖRT ÍJAS SÍRJÁNAK ISMERTETÉSE

A kunszállás-fülöpkabai (Bács-Kiskun megye) avar kori temetőt 1967-ben találták meg a településhez tartozó Alkotmány Tsz területén homokkitermelés során. A temetőt a Kecskeméti Katona József Megyei Múzeum régésze, H. Tóth Elvira tárta fel, az ásatások 1979 nyarán 61 sírral fejeződtek be. A leletanyag alapján a sírmezőbe egy

rangosabb avar kori közösség temetkezett a 7. század utolsó harmadától a 8. század végéig. A temető annak ellenére gazdagnak mondható, hogy a sírok kétharmadát kirabolták.

A vizsgált jelenséget, az összetört íjat a sírmező központi részén elhelyezkedő 32. férfi sír rejtette, amely bolygatatlan volt (*l. kép 1*). Az avar kori

* MTA BTK Történettudományi Intézet, Magyar Őstörténeti Témacsoport, H-1014 Budapest, Országgház u. 30. lezsak.gabriella@btk.mta.hu

¹ Az *in situ* temetkezésből az íjlemezekon kívül 1 db arany fülbevaló, aranylemezből préselt, téglalap alakú varkocsszorító-pár, préselt technikával készült, aranyozott ezüst, fonatos övdíszek, ezüsből préselt, korongos övdíszek, szablya, 3 db nyílcsúc, keskeny szárú íj csontlemezei, tegezdzsíró csontlemezek, csontból esztergált tarsolyzár, a tarsoly tartozékai: csiholó, kova, vascipesz, arany lemezek a ruházatról vagy a halotti lepelről és juhcsontok kerültek elő.

temető leggazdagabb temetkezésének ez a sír bizonyult. A *maturus–senium* kor határán elhunyt férfi ÉNy–DK-i irányban tájolt sírját – a leletanyag¹ alapján a sírmező nyitó temetkezését – a 7. század utolsó harmadában áshatták meg. A vizsgált jelenséget H. Tóth Elvira az ásatási dokumentációkban nem említi, de a kiváló minőségű sírrajz és a helyszínen készített fotók alapján egyértelműen felismerhető.² A 32. férfi sír ijának szarvlemezeit a feltárás során egy csomóban, az elhunyt fejének jobb oldalán találták meg, míg markolatcsontjai a jobb kézfej külső oldalán feküdtek (*1. kép 2–4*). Valószínű, hogy a temetési szertartás során az íjat az alsó harmadánál eltörték és így tették az europa-mongolid típusba tartozó férfi mellé a koporsóba,³ mégpedig az íj szarvait egymásra

ellentétesen hajtva (*2. kép 1*). Az íj a keskeny szarvú íjak csoportjába tartozik, amelyet a kutatások szerint a kora- és a közép avar korszakban használtak a Kárpát-medencében.

Az íjhoz tartozó eszközöket, a csontlemezzel megerősített tegezt és a nyílvevőket (3 db) is az íj környezetében találta meg az ásató: a kettétört íjat a temetési szertartás során a tegezre tették, a nyílvevőket viszont a tegeztől függetlenül az elhunyt férfi jobb kézfejéhez, csúcsaival felfelé helyezték el.

A kunszállás-fülöpjakabi sírmező még további négy íjas temetkezéssel rendelkezett. A sírokat viszont kirabolták és feldúlták a sírrablók, így arról nincs adatunk, hogy ezekben az esetekben milyen módon tették a halottak mellé az íjat.

TÖRÖTT ÍJAS TEMETKEZÉSEK AZ AVAR KORSZAKBÓL

A kunszállás-fülöpjakabi avar kori temetőben megfigyelt jelenségnek több párhuzama is van a korszak leletanyagában. A töröten sírba tett avar kori íjakra elsőként Bóna István hívta fel a figyelmet a fülöpjakabival közel egykorú iváncsai lovassír ismertetésekor. A rangos férfi szintén keskeny szarvú, *in situ* megtalált íját „*felső vége és markolata helyzete alapján feltehetően szándékosan összetörve helyezték sírba.*”⁴ Ez az eset azonban abban eltér a fülöpjakabitól, hogy itt az elhunyt férfi lovának a hátára volt málházva a törött íj a tegezzel együtt (*2. kép 2*). A temetkezést Bóna István a leletanyag alapján a 7. század utolsó harmadára tette, és egy későbbi írásában arra is rámutatott, hogy a jelenség eredete Ázsiába, a hun korszakba vezethet, legalábbis a közép-kazahsztáni Kyzylkajnartóbe hun kori lovas férfisírjának *in situ* jelensége ezt bizonyíthatja. Az europa-mongolid típusba tartozó férfi koponyáján törésnyomot is megfigyeltek, a halál a *senium* kora elején érthette.⁵

A fülöpjakabi jelenséghez teljesen hasonló módon jártak el viszont a Török Gyula által feltárt solymári avar kori temető 25. számú lovas-fegyveres, ÉNy–DK-i irányban tájolt férfi sírjában: a kettétört íj szarvainak csontlemezeit a halott fejtől szintén jobbra, egy csomóban találták meg (*2. kép 3*).⁶ Az íj a keskeny szarvú íjak csoportjába tartozott. A mongoloid jellegeket viselő férfinak préselt ezüstlemezes öve volt, és *maturus* korban hunyt el.⁷ Török Gyula szerint a temetés a 7. század utolsó harmadában történhetett.

A Szekszárd-Palánki-dűlői avar kori temető 69. sírjában is hasonló jelenséget figyeltek meg.⁸ Pap Csilla leírása szerint a szintén ÉNy–DK-i tájolású, 50-60 év körüli (*maturus–senium*) korú férfi ijának lemezei egy csomóban a bal oldalon, a felkarcsont-hoz helyezett vaskardon, illetve a vaskard alatt feküdtek (*2. kép 4*):⁹ „*Felső merevítő íjcsontok a kard markolatára és részben a bal felkarcsontra helyezve (...) Középső merevítő íjcsontok a kard alsó harma-*

² A sírrajzot Janzó Marianna, a fotókat Kiss Béla, a Kecskeméti Katona József Múzeum munkatársai készítették. A leletanyagot egyetemi szakdolgozatként kaptam meg feldolgozásra (Lezsák G.: *A Kunszállás-fülöpjakabi avar kori temető*. Egyetemi szakdolgozat. Budapest 2001), amiért e helyen is köszönettel tartozom H. Tóth Elvirának (†).

³ Az ásatás során a feltáró rögzítette a koporsóra utaló nyomokat is.

⁴ BÓNA 1970, 251.

⁵ BÓNA 1993, 231.

⁶ TÖRÖK 1994, 31, 61, Abb. 10.

⁷ TÖRÖK 1994, 103, 128.

⁸ Ódor János ásatása, a leletanyagot Pap Csilla dolgozta fel (PAP 2012, 43–147).

⁹ PAP 2012, 65.

dán (...) Felszedésekor ezek alatt közvetlenül találták meg az alsó merevítő lemezeket.” Pap Csilla úgy vélte, hogy „az íjat az alsó harmadán eltörték és így helyezték sírba.” Az íj szintén a keskeny szarvú típusba tartozott. A temetkezésből 3 db háromélű vas nyílhegy, egy vaskard, páncéllemezek és ezüstlemez-öszdíszek is előkerültek. Pap Csilla szerint a sírt a 7. század második felében áshatták meg.

A törött íjakat tartalmazó avar kori sírok tehát azonos időszakból származnak: a 7. század második feléből, utolsó harmadából. A sírgödröket minden esetben ÉNy–DK-i irányba tájolták és a

maturus-senium korban elhunyt férfiak az europomongolid és a mongolid típusba tartoztak. Az íjak elhelyezésében azonban nincs tendencia, a jobb és a baloldalon egyaránt előfordultak. A jelenség tehát létezett a hun és az avar korszakban, értelmezéséhez azonban *in situ* temetkezés szükséges és természetesen olyan íj, ahol csontlemezekkel erősítették meg az íjszarvakat. De hogy mennyire volt általános, azt a korabeli sírrablások miatt – mivel azok többnyire megsemmisítik a jelenséget – ma már nem lehet megállapítani. A leletanyag alapján a rangosabb rétegnél fordult elő.

A 10–11. SZÁZADI KÁRPÁT-MEDENCEI RONGÁLT ÍJAK

A törötteen sírba tett íjakkal az avar és a honfoglaló magyar leletanyag kapcsán Szöllősy Gábor foglalkozott,¹⁰ a 10–11. századi Kárpát-medencei Árpád-kori íjas sírok katalógusát pedig Bíró Ádám készítette el, utalva a jelenség szimbolikus jelentésértalmára is.¹¹ Szöllősy Gábor kutatásai csak az ép szerkezetű, majd a föld súlyától eltört íjakra terjedtek ki, az avar korszakban megfigyelt *in situ* jelenségnél, vagyis az egymás mellett megtalált íjszarv lemezek alapján viszont egyértelmű, hogy az íjak eleve törötteen kerülhettek sírba. Bíró Ádám katalógusa azonban jó kiindulási alapot nyújtott az ép kontextusú, de bolygatottnak tűnő, az íjszerkezeti rendtől eltérő lemezekkel rendelkező íjas sírok vizsgálatához. A kettétört íjjal való temetkezésnek viszont egyelőre egyetlen 10–11. századi Kárpát-medencei temetkezésben sincs nyoma. Bíró Ádám az íjas temetkezések vizsgálata után maga is arra a következtetésre jutott, hogy a „több mint 100 bolygatatlan sír közt minimális azoknak a száma, amelyekben az elvárt mennyiségű és típusú, tehát két laterális markolat, és két-két laterális szarvlemez került volna elő. A sírok többsége ugyanis szinte az összes elképzelhető kombinációs lehetőséget felvonultatva olyan szignifikáns diverzitást mutatott e tekintetben, ami az íjlemezek abnormális helyzetének domi-

nanciájával társulva gyakorlatilag számos esetben kényszerűen még azt is megkérdőjelezte, hogy az adott sírba egyáltalán széttört, rongált íjat helyeztek-e, vagy csak pusztán az íjlemezek kerültek a halott mellé?”¹² Bíró Ádám további lényeges megállapítása szerint „a laterális szarvlemezek jelentős részén megfigyelhető, szándékos, sírba tétel előtti törések helyzetének egységessége (...) egyértelműen az íj végleges használhatatlanná tételének nyomaként értelmezhető”, amely „erős szimbolikus jelentésértalomra utaló temetkezési szokás.”¹³

A törött/rongált íj jelenségének felismerését a honfoglaló magyar és az Árpád-kori leletanyagban valóban több tényező is nehezíti. A korabeli sírrablások mellett közismert tény, hogy „a régi feltárások során nem fordítottak figyelmet a sírban talált csontokra.”¹⁴ Ebben változás csak a 80-as évektől figyelhető meg.¹⁵ Ismeretes az is, hogy az íjas temetkezések jelentős részénél rendszerint csak az íj markolatát borító csontlemezpár kerül elő, ami tovább csökkent az értékelhető leletek számát.¹⁶ Ez azonban egyáltalán nem helyi sajátosság, hiszen az eurázsiai sztyeppeövezetben U. Köhalmi Katalin összegzése szerint „a VIII–X. századtól (...) egyre gyakoribb, hogy a csontborítás az egyik, vagy mindkét íjvégről lemarad. A fogót borító csontok viszont mindig feltalálhatók.”¹⁷

¹⁰ SZÖLLŐSY 2000, 173–176.

¹¹ BÍRÓ 2013, 385.

¹² BÍRÓ 2014, 393.

¹³ BÍRÓ 2014, 393.

¹⁴ ISTVÁNOVITS 2003, 336.

¹⁵ ISTVÁNOVITS 2003, 336.

¹⁶ SZÖLLŐSY 2002, 57.

¹⁷ U. KÖHALMI 1972, 101.

Bencsik Péter íjkészítő szóbeli közlése szerint az íj használhatatlanná tételének legegyszerűbb módja, ha az egyik húrvájat sarokkal betörik. Ez összhangban van Bíró Ádám azon megállapításával, hogy a 10–11. századi íjas sírok laterális szarvlemezeinek jelentős részén szándékos rongálások, törések figyelhetők meg, ami szerinte annak a nyoma, hogy az íjcsontokat lefeszegték az íjról.¹⁸ Ha azonban tüzetesebben szemügyre vesszük a szarvlemezeket, feltűnik, hogy a törések jelentős része a húrvájatnál van. Ennek fényében valószínűsíthető, hogy az íj rongálása a honfoglaló magyaroknál is a temetkezési szokások része lehetett,

de nem az íj eltörésével érték el a használhatatlanná tételt, hanem esetenként a húrvájat betörésével. Bíró Ádám azon feltevése viszont, amely szerint a predepozíciós törések azért keletkeztek, mert az íjcsontokat a temetési szertartás során lefeszegték az íjról, és azok az íj nélkül kerültek volna a halott mellé, kevéssé hihető elképzelés. Már csak azért sem, mert ennek a néprajzi anyagban sincs nyoma. Az íj szándékos rongálásának, széttörésének viszont számtalan párhuzama van a török és az obi-ugor népek halottkultuszában, a recens, ún. természeti népeknél pedig a mai napig létező gyakorlat.

A JELENSÉG ÉRTELMEZÉSE ÉS NÉPRAJZI PÁRHUZAMAI

László Gyula megfigyelései szerint „*a népvándorlás kori íjakat legalább háromféleképpen helyezték sírba: felajzva, felajzatlanul, és összetörve. Mindhárom helyzet a másvilági út más értelmezésére utalhat, köztük legkirívóbb az íj összetörése.*”¹⁹ A jelenség értelmezéséhez László Gyula a néprajzi anyagot hívta segítségül. Vizsgálatai szerint a törötten sírba tett népvándorlás kori íjak hátterében az a képzet húzódhat meg, hogy a másvilágon az összetört tárgyak ismét épek lesznek, miközben az elhunyt nem használhatja őket az élők ellen.²⁰ A szibériai tunguzok ezért az íj idegét szakították el.²¹ L. P. Potapov az altaji sámánszertartások fő eszközét, az íjat vizsgálva rámutatott, hogy a Szaján–Altáj hegységben élő, török eredetű sórok még a 20. század elején is kettétörve tették az íjat az elhunyt férfiak sírjára.²² Az altaji török beltírek a halotti szertartás során minden sírba tett tárgyat eltörték,²³ és Veres Péter kutatásai szerint ehhez hasonló módon jártak el Szibériában az egykor erős török befolyás alatt élő obi-ugorok, szamojedek is.²⁴ A nyilakat és az íjat is összetörve hagyták a síron/sírban, hitük szerint ugyanis ezek

a tárgyak a másvilágon újból egészsé állnak össze, így az eltemetett használni tudja őket a másvilágon is.²⁵ A sírba tett tárgyak összetörése tehát a néprajzi párhuzamok alapján a túlvilági fordítottság képzetével magyarázható.²⁶

Az íjak rituális kettétörése a temetési szertartás során nemcsak az eurázsiai népek néprajzi anyagában található meg, hanem a recens, ún. természeti népeknél is. Róheim Géza etnológus a halálesetek utáni törésekről írt dolgozatában²⁷ rámutatott, hogy az új-guineai pápuáknál még a 20. században is élt az a szokás, hogy egyegy tekintélyes harcos halála után személyes tárgyait, köztük az íját, összetörték.²⁸ Róheim kutatásai szerint a halott tárgyainak eltörésére kétféle magyarázat lehetséges. Az elsónél a „*gyűlölet-összetevő a főmotívum, azért törik el a halott fegyverét, nehogy azt az élők ellen fordíthassa.*” A második értelmezés szerint, „*amikor a halott iránti szeretet a hangsúlyosabb, azért kell a tárgyakat eltörni, tulajdonképpen megölni, hogy azok a másvilágra is elkísérhessék az elhunytat.*” „*Mindkét magyarázatnál a tudatalatti, illetve az*

¹⁸ BÍRÓ 2014, 391.

¹⁹ LÁSZLÓ 1996, 25.

²⁰ LÁSZLÓ 1996, 25.

²¹ LÁSZLÓ 1944, 472.

²² POTAPOV 1934, 70.

²³ LÁSZLÓ 1944, 472.

²⁴ VERES 1982, 114.

²⁵ VERES 1982, 114.

²⁶ LÁSZLÓ 1944, 469.

²⁷ RÓHEIM 1984, 262–269.

²⁸ RÓHEIM 1984, 255.

*arra épülő szimptomatikus cselekvés (a szertartás) ambivalens irányultságának ésszerű színben való feltüntetéséről van szó. Az első esetben a gyűlölt elhunyt helyett személyes javait rombolják szét, a második esetben pedig a szeretett apa mellé beleteszik a sírba mindazokat a tárgyakat, amelyeket a legtöbbször használt életében.*²⁹

Róheim azt is kiemelte, hogy a fegyverek közül az íjnak volt a legkülönlegesebb szerepe. Kése, lándzsája, kardja, minden harcosnak volt, ezek mégsem léptek az íjjal azonos rangba. Az íj volt az a fegyvertípus, amelyet kultúrától függetlenül a férfi lelkével azonosítottak, csakúgy, ahogy a középkori Japánban is.³⁰

AZ ÍJ MINT SZIMBÓLUM AZ ÓKORI KELETI KULTÚRÁKBAN ÉS A HOZZÁ FÜZŐDŐ KÉPZETEK

Az ókori keleti kultúrákban az írott és tárgyi források alapján nyilvánvaló, hogy az íjnak elsősorban rangjelző szerepe volt. A legkorábbi írott forrás Kínából ismert, a korai Sang-Jin-korból (Kr. e. 18–11. század). A feljegyzés szerint az uralkodók a tartományi kormányzóknak tisztségükbe való beiktatáskor íjat adományoztak. Az adatot közlő Henri Maspero azonban azt is kiemelte, hogy ez eredetileg nem kínai, hanem sztyeppi szokás volt, amelyet a kínai uralkodók a sztyeppi népektől vettek át.³¹ A kínai krónikák arról is beszámoltak, hogy a trónra lépő uralkodók nyilakat lőttek ki az égtájak felé, ezzel is jelezve, hogy az országot megvédik minden földi és földöntúli hatalommal szemben. A zenit felé lőtt nyíl kapocs volt ég és föld között, ezért az íj világtengely jelkép is.³² A felnyilazott íj a világtengelyt szimbolizálja a szibériai és az altáji sámándobok egy jelentős részén is, ahol emberalakot formázva a központi részt tölti ki, háttérben a csillagképekkel (3. kép 2).³³ Ismeretes, hogy a szibériai sámánok legősibb varázsszöke, „égbe röptetője” nem a dob, hanem az íj volt, amelyet a szertartások alatt tüzcsholóként, révülést elősegítő hangszerként és jóslásra is használtak.³⁴ A mongol sámándobok egy részét még a közelmúltban is íjjal együtt használták (3. kép 1).³⁵ Az Altáj egyes részein a sá-

mánkőpeny hátára is rávarrták a sámán legfőbb szimbólumait, az íjakat és a nyilakat.³⁶

A szkíta sámánok égi utazásait Hérodotosz is megörökítette. Feljegyzéseiben a „*hüperboreusz szkíta sámán*”, Abarisz a „*Napisten*” íjából kilőtt nyíl segítségével repülte körbe a világot.³⁷ A „történetírás atyja” a szkíták ősapjáról, Héraklészről azt is feljegyezte, hogy arra a fiára kívánta hagyni királyságát, aki fel tudja ajzani reflexiját.³⁸ Az apa hatalma tehát az íjjal öröklődött tovább; egy ilyen jellegű beiktatási szertartás jelene örözhető meg a Voronyezs melletti Csasztüje kurgánban talált szkíta kori (Kr. e. 4. század) ezüstedényen is (3. kép 4).³⁹

Az íjakat és a nyilakat a sztyeppi civilizáció egyes népei érméiken is szerepeltették. A görög-szkíta kereskedővárosban, Panticapaeumban (Kercs) Kr. e. 340–325 között már olyan ezüstermék vertek, amelynek hátoldalán felajzott íj látható.⁴⁰ A nyílhegyeket ekkor nemcsak fegyverként, hanem fizetőeszközként is használták,⁴¹ és a nyílhegy alakú érmék a későbbiek során is forgalomban maradtak. Potapov kutatásai szerint azonban nemcsak a nyílhegyeknek, hanem az íjnak is értékmérő szerepet tulajdonítottak: az Altáj hegység egyes részein az íjat még a 19. században is fize-

²⁹ RÓHEIM 1984, 268–269.

³⁰ RÓHEIM 1984, 255.

³¹ MASPERO 1978, 61, 70.

³² JELKÉPTÁR 1986, 97–99.

³³ POTAPOV 1934, 73.

³⁴ POTAPOV 1934, 70–71, 73; HOPPÁL 2005, 239–241.

³⁵ HOPPÁL 2005, 239–240.

³⁶ POTAPOV 1934, 73.

³⁷ BONGARD–LEVIN–GRANTOVSKIJ 1981, 114; vö. HÉRODOTOSZ IV. könyv 36.

³⁸ HÉRODOTOSZ IV. könyv 9–10.

³⁹ RIBAKOV 1979, 119.

⁴⁰ MACDONALD 2010, 22. I. Satyros érméje Kr. e. 340–325 között.

⁴¹ OBRUSÁNSZKY 2014, 4.

tőeszközként használták, értéke pedig drágábbnak számított a hátsalónál.⁴²

A felajzott íj mint hatalmi jelvény az ókori közép-ázsiai és az elő-ázsiai területeket egységbe szervező szkíta eredetű pártusok, az Arszakidák érméin is tovább élt, és később ez a szimbólum általánossá vált a pártus birodalom pénzein (3. kép 3). A korszak másik jelentős ókori hatalma, a közép-ázsiai szkíta utódnép, a kusánok korai érméin szintén gyakori az íjbrázolás. Később az íj eltűnt a kusán érmékről, és helyette az uralkodók lánzsát tartottak a kezükben.⁴³

A reflexív a későbbi pusztai népeknél szintén hatalmi jelkép: ezzel iktatták be az uralkodókat, méltóságjelző voltáról a hun kori sírokban talált, aranylemezzel bevont kisméretű íjak is tanúskodnak.⁴⁴ László Gyula arra is rámutatott, hogy ezeknek az íjaknak a kiképzése olyan mértékben merev volt, hogy a fegyverként való használat

emiatt is kétségbe vonható.⁴⁵ A mongolok még a középkorban is méltóságjelvényként adományozták az aranylemezzel bevont íjakat.⁴⁶

Az íj a lovas-nomád népek jogszokásában is megtalálható, rituális összetörése a vérszerződés egyik fontos mozzanata volt, és azt jelentette, hogy aki megszegi az esküt, az úgy jár, mint az eltört íj: életét veszti.⁴⁷

A népvándorlás korának csúcsfegyvere, az íj tehát már igen korán tekintélyes helyet foglalt el a lovas-nomád népek szimbólumrendszerében; a hatalmat, az erőt, a teljességet, végső soron a világegyetemet jelképezte. Amíg azonban keleten az íj és a nyíl pozitív jelentéstartalommal rendelkezett, addig nyugaton a pusztítás és a halál attribútuma lett (vö. a bibliai Apokalipszis lovasai közül az elsőnek íj és nyíl van a kezében, az íj a középkori Európában a pestis és egyéb járványos betegség jelképe stb.).⁴⁸

AZ ÍJ A KORABELI ÍROTT FORRÁSOKBAN

Az íj méltóságjelző szerepéről a korszakra vonatkozó írott források is tanúskodnak. Priszkosz rétor (5. század) nyomán Jordanes gót püspök (6. század) örökítette az utókorra a bizánci monda körben „*Marcianus császár álma*” néven ismert történetet. A monda szerint a bizánci császár Attila hun nagykirály haláláról úgy értesült, hogy álmában kettétörni látta annak íját. „*Marcianusnak álmában megjelent egy istenség, s megmutatta neki Attila még ugyanezen éjszaka eltört íját, ez a nép ugyanis nagyon bízott az ilyen fegyverben.*”⁴⁹ Eckhardt Sándor mutatott rá arra, hogy a bizánci mondában az íj Attilát jelképezte, egyúttal azonban a hun hatalmat is; törött állapota ezért nemcsak a hun uralkodó halálát, hanem a hun birodalom végét is jelentette.⁵⁰

Az oguz törökök mitikus eposza (14. század) szerint a dinasztiaalapító őst, Oguz kánt szintén

egy aranyíj és egy aranyhegyű nyilvessző helyettesítette: „*Oguz a saját személyes jele gyanánt odaadta küldönceinek két aranyhegyű nyilvesszőjét és az íját. Minden vilajetben, ahová a szekerek megérkeztek, amint a lakosság megpillantotta ezeket a jeleket, szolgálatukra állt és tiszteletet tanúsított irántuk, ellátta őket élelemmel, az állataikat takarmánnyal és innivalóval.*”⁵¹ Oguz kán a hatalmát is úgy osztotta fel hat fia között, hogy egy aranyíjat és egy arany nyilvesszőt három-három egyenlő részre tört. „*Majd (Oguz kán) a következőképpen rendelkezett: azokat a jövődöbéli törzseket, amelyek attól a három fiától erednek, akik az íj darabjait kapták, 'Bozoknak' fogják nevezni, mivel ahhoz, hogy szét lehessen osztani közöttük ezt az íjat, okvetlenül darabokra kellett törni; a 'boz ok' kifejezés pedig azt jelenti: széttör, darabokra tör. Ami azokat a törzseket illeti, amelyek*

⁴² POTAPOV 1934, 70.

⁴³ OBRUSÁNSZKY 2014, 4.

⁴⁴ HARMATTA 1951, 123–187; LÁSZLÓ 1951, 105–122; TOMKA 1986, 423–488; BÓNA 1991, 167–176; ANKE 2007, 223.

⁴⁵ LÁSZLÓ 1951, 110.

⁴⁶ LÁSZLÓ 1955, 231.

⁴⁷ SERRUYS 1972, 121–131.

⁴⁸ JELKÉPTÁR 1986, 99.

⁴⁹ JORDANES 2004, 93.

⁵⁰ ECKHARDT 1940, 153.

⁵¹ OGUZ KÁN 2009, 23.

azoktól a fiaktól származnak, akik között a nyilvesszőket osztotta szét, az ő nevük 'ucsok' lesz. Az 'ücs ok' kifejezés azt jelenti: 'három nyilvessző'. Oguz parancsba adta, hogy ettől fogva valahányszor valamelyik fia megérkezik, közösen tanúbizonyságát kell adniuk az együttműködésüknek, és azt kell mondaniuk: 'Mi valamennyien ugyanaból a nemzetségből származunk!', és tudniuk kell a helyüket és rangjaikat a csapatokban.'⁵² A csapatok elhelyezkedéséről a következő határozatot hozták: „Azoknak a helye, akiknek Oguz az íj darabjait adta, magasabban kell, hogy legyen, és a hadseregben nekik kell a jobb szárnyat képezniük. Azoknak pedig, akiknek a nyilvesszőket adta, lejjebb kell állniuk rangban, és nekik kell a bal szárnyat képezniük. Mivelhogy az íj úgy uralkodik, miként a paradisah, a nyilvessző viszont az íj alárendelt követe.”⁵³

Az ugyancsak 14. századbéli sztyepei lovasnómád hagyományokon alapuló mameluk kori íjászkönyvben (3. kép 5) az íj szintén az ember szimbóluma, és rituális összetörésének módjára is választ kaphatunk: „A legjobb íj négy dologból áll: fából, szaruból, enyvből és ínből. Bölcs tanítás rejlik ebben. Ez pedig a következő. Az ember négy

dologból áll: csontból, ínből, vérből és húsból. Ehhez hasonlóan az íj is négy dologból van. Az íj fája olyan, mint az ember csontja. A szaru olyan, mint az ember húsa. Az íj ina olyan, mint az ember ina. Az enyv olyan, mint az ember vére. Az íj feje [azaz szarva] olyan, mint az ember gerince: épp úgy, ahogy az ember meghal, ha a gerince hátrahajlik, az íj is összetörik, ha a szarva felé hajlítják.”⁵⁴

Az íj (és a nyíl) az ember szimbólumaként a Bibliában, az Ószövetségben is feltűnik: „Kifeszítem Júdát, mint egy íjat, Efraimot nyilnak használok. Felbuzdítom fiaidat, Sion, a görögök ellen, és olyanná teszek, mint a hős kardja.” (Zak. 9. 13). A törött íj szintén visszatérő motívum az Ószövetségben, ahol valakinek az íját összetörni annyit jelentett, mint erejét elvenni, megsemmisíteni: „Ezt mondja a Seregek Ura: Összetöröm Elám íját, legfőbb erősségét” (Jer. 49.35). „A hősök íja összetörik, de az elesettek erővel öveztetnek fel” (Sám. I. 2.4). A bibliai idézetek arról is tanúskodnak, hogy az európai kultúrkör íjhoz fűződő hasonlatai sztyepei hatást tükröznek: a kortárs feljegyzések a sztyeppi civilizáció íjjal kapcsolatos szimbolikus gondolkodásmódját vették át és örökítették az utókorra.

ÖSSZEFOGLALÁS

A régészeti leletanyag tanúsága szerint a csontlapokkal megerősített és kettétörve sírba tett íjak tehát kimutathatók a Kárpát-medencei avar kori temetkezésekben, de hogy ez a szokás mennyire volt általános, az a korabeli sírrablások miatt (mivel azok sok esetben megsemmisítik vagy nehezítik a jelenség felismerését) ma már nehezen állapítható meg. A jelenleg rendelkezésre álló technikai lehetőségek miatt csak a csontlapokkal megerősített íjaknál mutatható ki ez a jelenség, így arról nincs adatunk, hogy a szegényebb rétegnél szintén jelen volt-e a törötteen sírba került íj. A kutatások szerint az avar kori íjak a hun korszakban használt íjkból fejlődtek tovább.⁵⁵ Ezt a megállapítást a kettétört íjjal való temetkezés is megerősíti: valószínű, hogy a hun korszak temet-

kezési rítusa élt tovább az avar korszak egy adott szakaszában (a 7. század utolsó harmadában) egy etnikailag (mongolid, europo-mongolid típus) és a temetkezési szokásaiban (azonos tájolás, hasonló leletanyag) is egységes, jól körülhatárolható csoportnál. A vizsgált sírokban társadalmilag közel azonos rangú egyének nyugodtak.

A 10–11. századi Kárpát-medencei íjas sírok esetében a vizsgált jelenség felismerését az ismeretett okok (korabeli sírrablás, csontlapok hiánya stb.) nehezítik, az azonban valószínűsíthető, hogy a honfoglalás korában a hűrvájat betörésével is elérhették az íj használhatatlanná tételét; a laterális szarvlemezekon megfigyelhető törésnyomok egy része talán erre utal. A szándékos törések, rongálások értelmezéséhez, illetve a kettétört íjjal való

⁵² OGUZ KÁN 2009, 49.

⁵³ OGUZ KÁN 2009, 49.

⁵⁴ SUDÁR 2010, 343.

⁵⁵ SZÖLLÖSY 2002, 53.

temetkezés meglétének felismeréséhez azonban ebből a korszakból további hiteles ásatási megfigyelések szükségesek.

Mindenesetre annyi biztosan állítható, hogy az íj a lovas-nomád népeknél nemcsak fegyverként funkcionált, hanem annál sokkal több is volt: a hatalom, a teljesség, az erő szimbóluma. A sztyeppi civilizáció csúcshelye, amely éppen sikerének,

földöntúli erejének (vö. a „*Napisten fegyvere*”) köszönhetően válhatott jelképpé. A korabeli írott források, illetve a keleti kultúrkör íjjal kapcsolatos szimbólumrendszere alapján pedig feltehető, hogy törött állapotban való sírba helyezése végső soron a halált jelképezhette, arról a veszteségről tanúszkodott, amelyet a közösség az elhunyt halálával elszenvedett.

IRODALOM

FORRÁSOK

- HÉRODOTOSZ IV: Hérodotosz: *A görög-perzsa háború*. Fordította: Terényi I. Budapest 1967.
- JORDANES 2004: Jordanes: *Getica. A Gótok eredete és tettei*. Közreadja: Kiss M. Budapest 2004.
- OGUZ KÁN 2009: *Oguz kán. Azerbajdzsán változata*. Fordította: Soproni A. A világ eposzai 4. Sorozatszerk.: Hoppál M. Budapest 2009.
- ANKE 2007: Anke, B.: Der reiternomadische Steppenkrieger. In: *Attila und die Hunnen*. Gesamtleitung: Alexander Koch. Historisches Museum der Pfalz Speyer. Hrsg.: Anke, B. – Externbrink, H. Stuttgart 2007, 219–228.
- BÍRÓ 2013: Bíró Ádám: A 10–11. századi Kárpát-medencei íjlemezek külső forráskritikai problémái. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről* 3. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged 2013, 373–422.
- BÍRÓ 2014: Bíró Á.: Megjegyzések egy honfoglalás kori magyar íj tudományos rekonstrukciója kapcsán. In: *Magyar Őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Szerk.: Sudár B. – Szentpéteri J. – Petkes Zs. – Lezsák G. – Zsidai Zs. Budapest 2014, 387–412.
- BONGARD-LEVIN-GRANTOVSKIJ 1981: Bongard-Levin, G. M.– Grantovszkij, E. A.: *Szkíthiától Indiáig*. Budapest 1981.
- BÓNA 1970: Bóna I.: Avar lovassír Iváncsáról (Grave of an avar horseman at Iváncsa). *Archaeologiai Értesítő* 97 (1970) 243–263.
- BÓNA 1979: Bóna István: A Szegvár-sápoldali lovassír (Die Reitergrab von Szegvár-Sápoldal). *Archaeologiai Értesítő* 106 (1979) 3–32.
- BÓNA 1991: Bóna I.: *Das Hunnenreich*. Budapest–Stuttgart 1991, 167–176.
- BÓNA 1993: Bóna I.: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest 1993.
- ECKHARDT 1940: Eckhardt S.: Attila a mondában. In: *Attila és hunjai*. Szerk.: Németh Gy. Budapest 1940, 143–216.
- HARMATTA 1951: Harmatta J.: A hun aranyíj. (Der hunnische Goldbogen). *MTA II. Osztályának Közleményei* 1 (1951) 123–188.
- HOPPÁL 2005: Hoppál M.: *Sámánok Euráziában*. Budapest 2005.
- ISTVÁNOVITS 2003: Istvánovits E.: *A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga*. Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2 – Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4. Szerk.: Almássy K. – Istvánovits E., Kovács L. – Révész L. Nyíregyháza, 2003.
- JANKOVICS 1983: Jankovics M.: Archaikus világkép a szibériai sámándobokon. *Világosság* 24:12 (1983) 737–744.
- JELKÉPTÁR 1986: *Jelképtár*. Szerk.: Hoppál M. – Jankovics M. – Nagy A. – Szemadám Gy. Budapest 1986, 97–99.
- LÁSZLÓ 1944: László Gy.: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1944.
- LÁSZLÓ 1996: László Gy.: *Góg és Magóg népe*. Budapest 1996.
- LÁSZLÓ 1951: László Gyula: A hun aranyíj jelentősége. Adatok a hun-nomád birodalom szerkezetéhez. *MTA I. Osztályának Közleményei* 1 (1951) 105–122.
- LÁSZLÓ 1955: László Gy.: *Avar társadalom*. Kézirat. Budapest, 1955.
- MASPERO 1978: Maspero, H.: *Az ókori Kína*. Budapest 1978.
- MACDONALD 2010: MacDonald, D.: *An Introduction to the History and Coinage of the Kingdom of Bosphorus*. Classical Numismatic Series 5. Lancaster 2010.

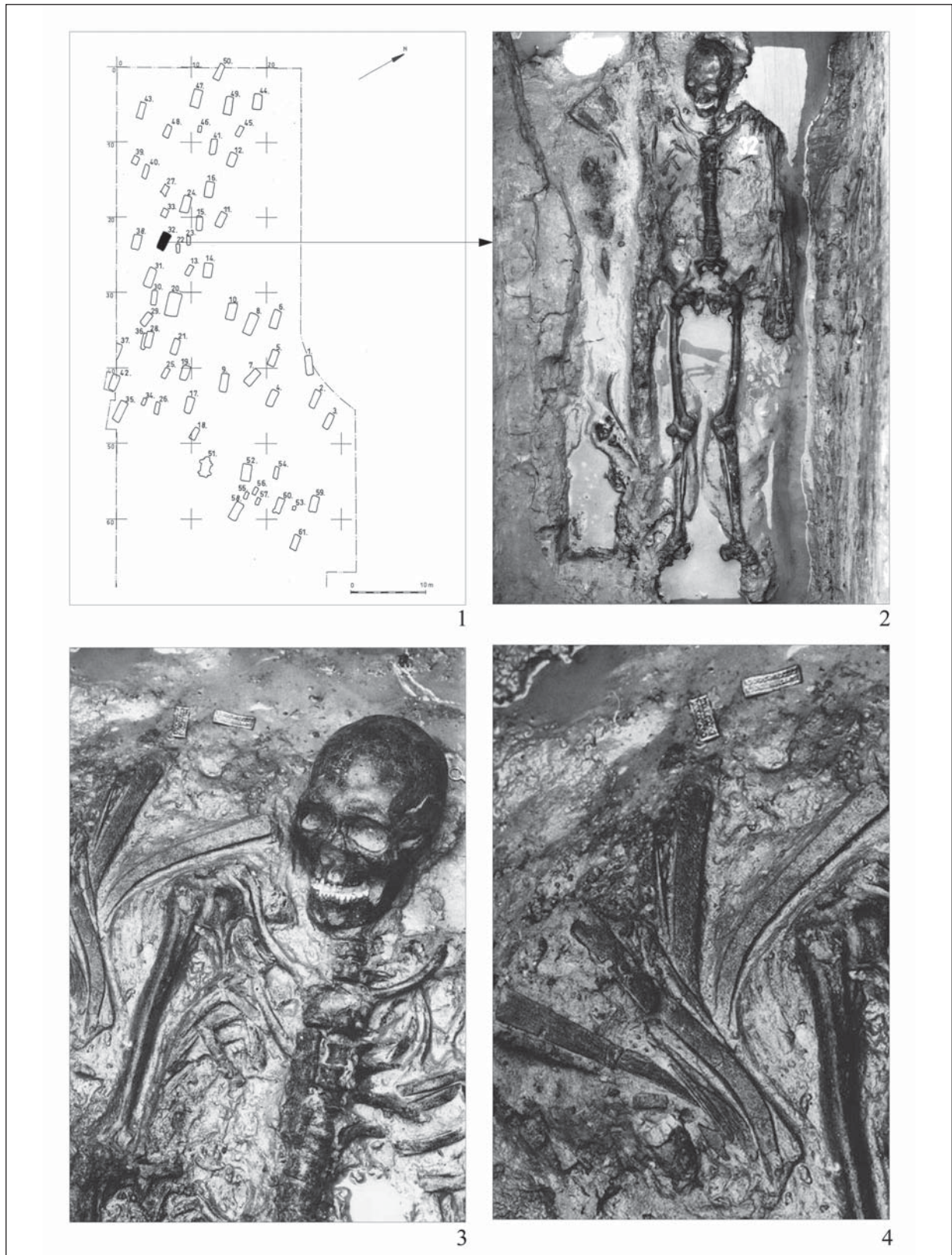
- OBRUSÁNSZKY 2014: Obrusánszky B.: Az aranyíj és nyíl a szkíta érméken. *Éremtani Lapok* 143 (2014) 4–5.
- PAP 2012: Pap Cs.: Avar temető Szekszárd-Palánki dűlőn. *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve* 34 (2012) 43–146.
- РОТАРОВ 1934: Потапов, Л. П.: Лук и стрела в шаманстве у алтайцев. *Советская этнография* 1934:3 (1934) 64–76.
- РЫБАКОВ 1979: Рыбаков, Б. А.: *Геродотова Скифия. Историко-географический анализ.* Москва 1979.
- RÓHEIM 1984: Róheim G.: A törött tükör. In: *A bűvös tükör. Válogatás Róheim Géza tanulmányaiból.* Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket készítette Verebélyi K. Budapest 1984, 253–283.
- SERRUYS 1972: Serruys, H.: Oaths in Khalkha Jirum. *Oriens Extremus* 19 (1972) 121–131.
- SUDÁR 2010: Sudár B.: Az íjászat tudományának könyve. Egy XIV. századi mameluk kézikönyv az íjászatról. *Hadtörténeti Közlemények* 123 (2010) 338–352.
- SZÖLLÖSY 2000: Szöllősy G.: „Élire állítva” eltemetett íjak. In: *A Népvándorlaskor Kutatóinak Kilencedik Konferenciája.* Szerk.: Petercsák T. – Váradi A. Heves Megyei Régészeti Közlemények 2. Eger 2000, 173–176.
- SZÖLLÖSY 2002: Szöllősy G.: Az avar íjak és a magyar íj fejlődéstörténeti kapcsolatai. In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek.* Szerk.: Balogh L. – Keller L. Budapest 2002, 53–61.
- TOMKA 1986: Tomka P.: 1986. Der hunnische Fürstentfund von Pannonhalma. *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 38 (1986) 423–488.
- TÖRÖK 1994: Török Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Solymár.* Das awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek 1. Hrsg.: Madaras, L. Debrecen–Budapest 1994.
- U. KÖHALMI 1972: U. Köhalmi K.: *A steppék nomádja lóháton, fegyverben.* Budapest 1972.
- VERES 1982: Veres P.: Az obi-ugorok halottas szokásai. In: *Előmunkálatok a magyarság néprajzához* 10. *Halottkultusz.* MTA Néprajzi Kutatócsoport. Budapest 1982, 113–118.

BROKEN AND DAMAGED BOWS IN THE CARPATHIAN BASIN FIND MATERIAL OF THE MIGRATION PERIOD AND OF THE 10TH–11TH CENTURIES

Bows are commonly found in the Carpathian Basin burials of the Migration Period and the 10th–11th centuries. However, this type of weapon, unlike other weapons, was deposited in graves not only in intact but also damaged and broken condition. This paper intends to provide an overview of the bows deposited in damaged condition in the context of the specific find material of the man's grave No. 32 in the Avar-period cemetery at Kunszállás-Fülöpjakab. It aims to draw attention to this phenomenon and provide a possible explanation based on ethnographic parallels, written sources, and the objects of material culture with bow depictions (e.g. coins, dishes, shaman drums).

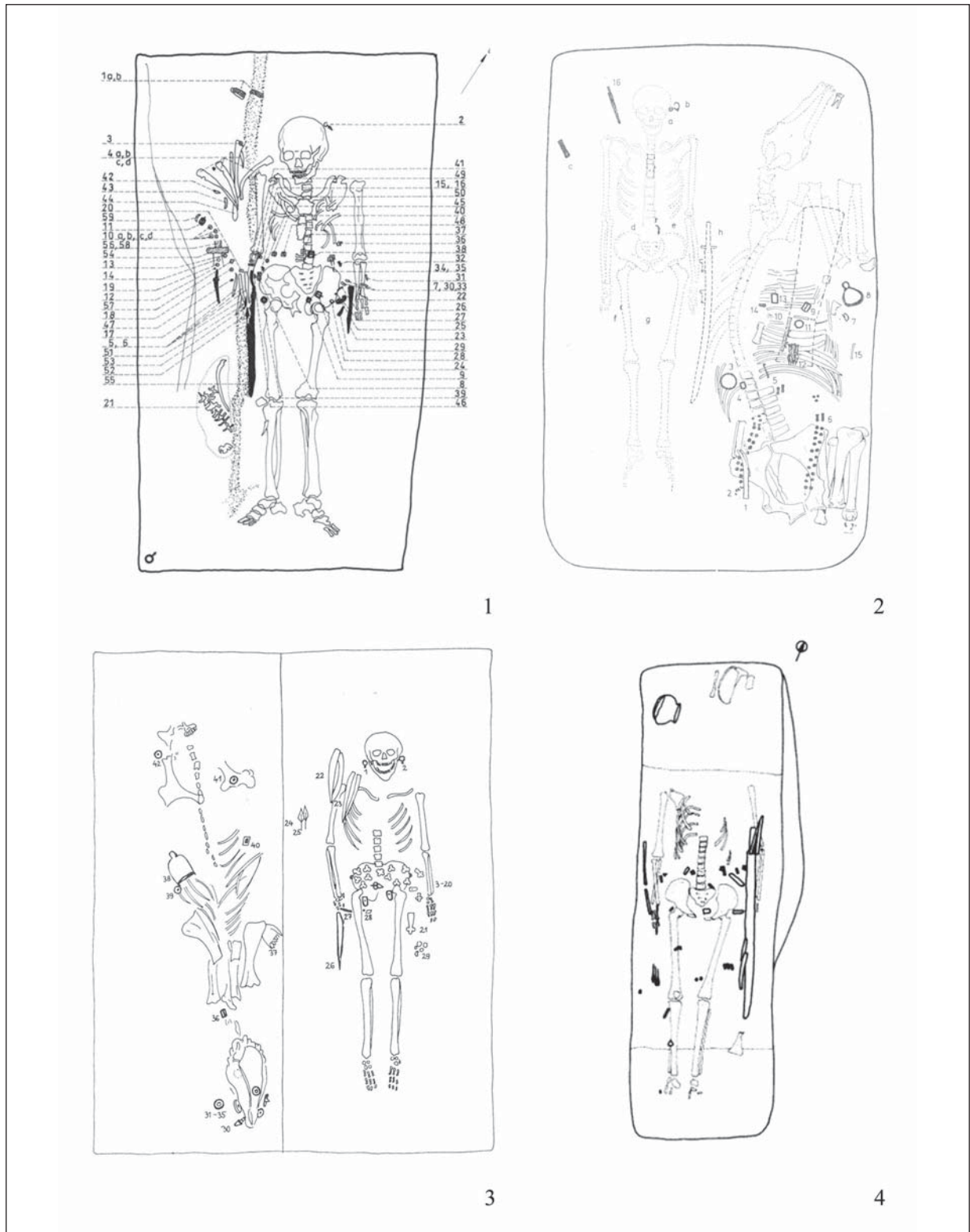
Bows reinforced with bone plates and broken in half are detected in Avar-age burials of the Carpathian Basin, but to what extent this practice was common, it is now difficult to determine owing to contemporaneous grave robberies. Due to the currently available technical facilities, the phenomenon can be evinced only in the case of bows reinforced with bone plates; therefore, no data are available whether broken bows were also deposited in the graves of the poorer members of society. Research shows that the Avar-period bows evolved from the bows used in the Hun era. This conclusion is confirmed by the burials with broken bows: it is likely that an element of Hun era burial rites survived in a certain period of the Avar era (in the last third of the 7th century) in an ethnically well-defined (mongoloid, Europo-mongoloid type) group with uniform burial practices. The individuals buried in the examined graves were of almost the same social rank.

In the case of 10th–11th century Carpathian Basin graves with bow deposits, the described reasons (contemporary grave robberies, lack of bone plates, etc.) render the recognition of the phenomenon difficult; however, it is likely that breaking in the string grooves was a way of making bows unusable as it is probably indicated by some of the traces of fractures observed in the lateral limb plates. For an interpretation of intentional breakage or damage and for the recognition of burials with broken bow deposits, however, further authentic archaeological observations from this period are needed.

1. kép 1: A kunszállás-fülöpkabai avar kori temető térképe a 32. férfi sírral; 2–4: A 32. sír fotója az íj szarvlemezeinek helyzetével

Fig. 1. 1: Map of the Avar-age cemetery at Kunszállás-Fülöpkab, showing the location of the man's grave No. 32; 2–4: Photographs of Grave 32 showing the position of the bow's lateral limb plates

2. kép 1: A kunszállás-fülöppjakabi avar kori temető 32. sírjának rajza; 2: Avar kori lovas temetkezés Iváncsáról, a nyeregre málházott törött íjjal; 3: A solymári avar kori temető 25. sírja; 4: A Szekszárd-Palánki-dűlői avar kori temető 69. sírja

Fig. 2. 1: Drawing of Grave 32 of the Avar-age cemetery at Kunszállás-Fülöppjakab; 2: Avar-age burial at Iváncsa with broken bow mounted on the saddle; 3: Grave 25 in the Avar-age cemetery in Solymár; 4: Grave 69 in the Avar-age cemetery at Szekszárd-Palánki-dűlő

3. kép 1: Mongol íjas dob; 2: Altaji sámándob felnyilazott íjjal, háttérben a csillagképekkel; 3: III. Vologases pártus király (Kr. u. 105–147) ezüst drahmája; 4: A voronyezsi Csasztüje kurgán ezüst korsója (Kr. e. 4. század); 5: Mameluk kori íjászkönyv (14. század)

Fig. 3. 1: Mongolian drum with bow depiction; 2: Altaic shaman drum depicting a bow with arrow against a background of the constellations; 3: Silver drachma of the Parthian king Vologases III (105–147 AD); 4: Silver jug from Kurgan Chastiye in Voronezh (4th century BC); 5: Mamluk-age archery book (14th century)